

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ
В ПОРЕФОРМЕННИЙ ПЕРІОД (1861-1917 РР.)
ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ
КОМПЕТЕНТНОСТІ ТА ХРИСТИЯНСЬКИХ
ЦІННОСТЕЙ У МОЛОДІЖНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконав: здобувач II курсу
07-241М групи
Спеціальності 014 Середня освіта
Спеціалізація 014.03 Історія
Освітньо-професійної програми
Середня освіта (історія)
Баб'як Петро Петрович
Керівник д.і.н., професор
Водотика Сергій Григорович
Рецензентка к.і.н., доцентка
Коновалова Ганна Василівна

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРИОГРАФІЧНІ Й ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	7
1.1 Стан вивчення проблеми.....	7
1.2 Джерельна база та методологія роботи.....	9
РОЗДІЛ 2. СТАНОВИЩЕ ЦЕРКВИ У РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ	12
2.1 Православна церква в Російській імперії та влада у період 2 половини 19 століття - початок 20 століття.....	12
2.2 Становище церкви на Українських землях кінця 19– початок 20 століття.....	20
2.3 Специфіка становища церкви та соціально-освітні проекти Української греко-католицької церкви кінця на зламі 19 – 20 століть.....	29
РОЗДІЛ 3. ПРОЕКТИ ЦЕРКВИ СОЦІАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ У МІСТІ ХЕРСОНІ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ	37
3.1 Церква та суспільство Херсонщини на зламі 19 – 20 століть.....	37
3.2 Політика церкви в галузі освіти міста.....	41
ВИСНОВКИ	50
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	53
ДОДАТКИ	60
Додаток А.....	60
Додаток Б.....	61

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: релігія завжди займала вагомe місце в житті українського народу. Маючи більш ніж тисячорічну історію – українська церква встигла пройти абсолютно різні періоди розвитку, перебуваючи як у стані піднесення, так і в глибокій кризі. Тим не менш, одним з основних її завдань, окрім поширення віри, була соціально-освітня, наукова, благодійна та ін. види діяльності, спрямовані на стимулювання розвитку суспільства.

Тематика дослідження стосується соціальних проєктів церкви в період кінця 19 – початку 20 століть. У широкому розумінні, поняття «соціальний проєкт» тлумачиться як створення дії, або системи дій, спрямованих на досягнення певної мети, яка матиме соціально-значущий характер й обмеження за територією, ресурсною базою й часом. Саме таку діяльність у зазначений період Православна і Греко-католицька церкви проводили на території України. Критична оцінка цих подій дозволить глибше дослідити вплив церкви на тогочасний соціум, простежити зворотну суспільну реакцію, враховуючи стан соціально-релігійної системи досліджуваного періоду. До того ж, сучасні процеси формування нової моделі суспільства мають достатньо багато спільних рис із тими, що відбувались на зламі 19 – 20 століть, зокрема - їх соціально-релігійний зміст. Подібні твердження доводять виключну актуальність теми для сучасної історичної науки. Загалом, питанням соціальної ролі церкви у житті українського народу займалися такі дослідники як М. Братасюк [19], Г. Надтока [39][40], І. Лиман [38], О. Реєнт [52], Н. Шип [60],[61] та ін.

Зв'язок роботи з науковими планами, програмами, темами:
Робота виконана у відповідності з кафедральною науково – дослідною

темою «проблеми регіональної історії» номер державної реєстрації 0112Ю008448 та проблемної студентської групи з історії Херсонщини;

Мета дослідження: дослідити специфіку соціальних проектів православної церкви в пореформений період(1861- 1917 рр.) як чинник формування соціальних компетентностей та християнських цінностей у молодіжному середовищі;

Завдання дослідження:

- Визначити основні історіографічні проблеми дослідження;
- Дослідити специфіку джерельної бази й комплексу методів в рамках дослідження;
- Схарактеризувати процеси розвитку й взаємодії православної церкви з російською імперською владою в кінці 19 – початку 20 століття;
- Дослідити особливості суспільно-освітньої й катехизичної діяльності української греко-католицької церкви на території Галичини на зламі 19 -20 століть;
- Визначити специфіку розвитку української православної церкви, її місце в житті народу в період 19 – початку 20 століття;
- Визначити особливості взаємодії церкви та суспільства Херсонщини в період кінця 19 – початку 20 століття;
- Дослідити й схарактеризувати політику церкви у сфері освіти міста Херсона кінця 19 – початку 20 століття;

Об'єкт дослідження: історія Православної церкви в Україні;

Предмет дослідження: дослідження соціальних проектів православної церкви в пореформений період(1861- 1917 рр.) як чинник формування соціальних компетентностей та християнських цінностей у молодіжному середовищі ;

Хронологічні межі: обмежені періодом від реформ 1860-х років, до Лютневої революції 1917 року, оскільки цей період охоплює час індустріальної модернізації суспільства і відіграє важливу роль в історії церкви;

Територіальні межі: охоплюють території всіх українських земель, основна увага приділена місту Херсон;

Наукова новизна одержаних результатів дослідження пояснюється концепцією, джерелами та методами їх аналізу:

- введено до обігу масив документальних свідчень щодо реалізації соціальних проектів – фонди, архівні матеріали державного архіву Херсонської області та колекція документів;

- Узагальнено стан розробки проблеми;

- уточнено становище православної церкви, взаємодія держави та церкви, додано нове розуміння спільної та специфічної діяльності в Наддніпрянській та Західній Україні;

- на основі поєднання доведено значну роль соціальних проектів церкви в соціальному житті Херсону;

- Виявлено та проаналізовано унікальну джерельну базу щодо соціальної роботи церкви;

- Розроблено специфічний методологічний інструментарій для дослідження соціальної історії церкви;

Практичне значення одержаних результатів: одержані результати дослідження можна використовувати в рамках вивчення спецкурсів з історії краю, або ж під час дослідження історії церкви на території України ;

Апробація результатів роботи:

- Результат досліджено на практичних заняттях - , інтелектуальна історія України, Новітні досягнення з історії України, українці в світі.
- Проблемна студентська група з історії краю та в публікаціях автора.

Публікації :статтю на тему «соціальна робота церкви в після реформлений період (1861-1917 рр.)» було надруковано у збірнику матеріалів 5 Всеукраїнської науково – практичної конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Актуальні проблеми історії та археології: регіональний та глобальний вимір».

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНІ, ІСТОРІОГРАФІЧНІ Й ДЖЕРЕЛОЗНАВЧІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Стан вивчення проблеми;

Дослідження проблеми соціальних проектів церкви кінця 19 – початку 20 століття передбачає відбір і комплексне опрацювання значного масиву історіографії. Специфіка теми пояснюється тим, наявністю краєзнавчого аспекту – проектів церкви у м. Херсоні, не дивлячись географічні межі дослідження, які охоплюють територію сучасної України. Тим не менш, у ході роботи був опрацьований історіографічний матеріал, авторства дослідників із різним підходом до вивчення даної проблеми, а саме – положення й взаємозв'язку церкви з державою (у випадку Російської імперії), соціальних, соціально-освітніх та ін. проектів православної церкви на території України, місця релігії в житті народу, соціально-освітньої діяльності Української греко-католицької церкви на території Галичини і т. д.

Для зручності опрацювання усього масиву наукових робіт, їх дослідження було розподілене на кілька етапів, що дозволило більш зручно формувати окремі аспекти, що стосуються теми, без ризику втратити логічну послідовність роботи.

Таким чином, у ході дослідження проблеми, опрацювання історіографії відбувалось у наступному порядку:

1. Опрацювання досліджень загальнотеоретичного характеру, які стосуються тематики розвитку Православної церкви на території Російської імперії у Синодальний період, а саме – в другій половині 19 – початку 20 століття (початок Синодального періоду – 1725 рік). Перш за все, у пріоритеті стояли матеріали стосовно церковно-державних відносин і взаємодії, що дозволило визначити роль церкви у

провадженні імперської політики на території країни. Крім того, у ході опрацювання біла визначена специфіка функціонування церковно-релігійної освіти. Досить показово, що більшість дослідників історії церкви, які відносяться до російської «загалу» – відстоюють позиції народності й відокремленості церкви від держави, хоча й неодноразово зазначають про слухняність щодо царя-вседержителя.

2. Праці присвячені історії української церкви зазначеного періоду, або ж церкви у житті українського народу кінця 19 – початку 20 століття. Найбільшу чисельність складала дослідження стосовно загальної історії розвитку церкви на території України, які частково підходили для опрацювання, враховуючи розбіжність хронологічних рамок й тематики розділів, які не стосуються досліджуваної теми. Загалом, інформація викладена в цих працях, не має помітного ідеологічного підтексту, що було звичним явищем для російської історіографії. Тому, вітчизняні дослідження, на нашу думку, складають більш цінний масив праць.

3. Історіографія, що стосується розвитку соціально освітньої діяльності УГКЦ на території Галичини. Досліджувані в цьому розділі роботи належать авторству українських науковців, відтак висвітлюють позиції розвитку галицької церковної освіти з позицій становлення національної освіти.

Розглядаючи наукову, історичну літературу, яка має відношення до першого пункту, слід відмітити роботи таких авторів як Ф. Благовидов [9], Н. Бердяєв [11], С. Бичков [12], А. Полонський[49], А. Семашко[53], С. Фирсов [56].

З числа науковців, чії роботи були опрацьовані для дослідження «українського питання» у процесі розвитку православної церкви на території Російської імперії (значну частину якої складала Україна), слід згадати Д. Блажейовського [10], І. Власовського [21], М.

Грушевського [25], І. Горпинченко [26], Н. Діанової [29], П. Костя [37], І. Лимана [38], Г. Надтоки [39-40], Н. Шип [58-59] та ін.

Питання релігійної освіти УГКЦ на території Галичини докладно розглянуте у працях Ю. Щербяка [63], М. Братасюка [19], М. Рибачука [52], А. Глодзінського [24], С. Тершаковець-Бережницької [54] та ін.

Загалом, досліджувана проблема дозволила опрацювати значний масив різноманітної наукової літератури, виробити концепцію виконання роботи, розподілити наявну літературу відносно окремих частин дослідження й систематизувати отримані дані, що значно полегшило виконання поставленого завдання.

1.2 Джерельна база та методологія роботи

Особливості досліджуваної теми передбачають комплексний та ретельний аналіз історичних джерел, оскільки характеристика певних особливостей досліджуваної проблеми неможлива без комплексного вивчення джерельної бази краєзнавчого аспекту дослідження. Умовно, використані писемні джерела можна поділити на такі групи:

1. Періодичні видання та місцеві газети;
2. Мемуари місцевих жителів;
3. Архівні фонди ДАХО;

У результаті вивчення й аналізу джерел першої групи були визначені окремі факти краєзнавчого аспекту дослідження, які стосувались: освітніх проектів церкви на території Херсона й області; взаємовідносин церкви й парафіян та позаконфесійного населення; діяльності церковних братств та благодійної діяльності церкви; Отримані дані певним чином систематизувались, фіксувалась статистична інформація, особливо, у питаннях, що стосуються кількості навчальних закладів на території Херсонської єпархії. Стосовно херсонських газет,

під час дослідження увага приділялась постійним рубрикам (накшталт) «Местная хроника», «Из городской жизни» і т. д., де містились рецензії й відгуки на певні події з повсякденного життя Херсона та найближчих околиць, деякі з них стосувались теми дослідження. Рецензенти та редактори газети записували власні відгуки відносно тих чи інших місцевих подій з власною оцінкою, яка досить часто збігалася з політикою видавництва, що є вкрай важливим для джерелознавчого аналізу проблеми.

Так, у ході роботи, були опрацьовані й проаналізовані наступні видання:

1. Часопис «Херсонские Епархиальные ведомости». (1865-1907 рр.)

Це періодичне видання є вкрай важливим джерелом для вивчення історії розвитку православної церкви півдня України а також суспільного життя, стану культури міста, історії церкви [3];

2. «Юг» (1898-1907 рр.) [4];

Серед мемуарів, записаних місцевими жителями, під час дослідження використовувались спогади Й. Н. Векслера «О Херсоне и его жителях» - характеристика суспільно-політичного життя міста першої половини 20 століття [1].

Доповненням до джерельної бази роботи слугували матеріали Державного архіву херсонської області [2], [5], [6].

У загальному значенні, опрацьований масив джерел дозволив виокремити підхід у дослідженні та цілісно розкрити краєзнавчі аспекти теми роботи.

Серед основних методів, застосованих під час дослідження можна виділити наступні:

1. Загальнонаукові методи. У ході дослідження був використаний *логічний* (метод узагальнення процесу в умовах теоретичної форми

наявних закономірностей) *історичний* (певне явище розглядається на усіх етапах свого розвитку, в умовах конкретного часу та місця) та *метод класифікації* (виділення особливого та загального у площині явищ, систематизуючи значне й спряючи узагальненню теоретичних аспектів, виокремленню нових закономірностей і тенденцій);

2. Поміж спеціальних історичних методів дослідження, у ході роботи був використаний Ретроспективний (виявлення закономірностей та модуляція певного процесу згідно з набором типових історичних ознак) та Порівняльно-історичний методи (встановлення узагальнених тенденцій, властивих тим чи іншим процесам й виявлення шляхи їхнього розвитку);

Отже, виходячи із зазначеного, можна підсумувати, що ретельно підібраний комплекс джерел у поєднанні з правильним набором методів дослідження дозволяє більш продуктивно й зручно працювати над обраною темою, уникаючи зайвих перешкод.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВИЩЕ ЦЕРКВИ У РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ.

2.1. Православна церква в Російській імперії та влада у період 2 половини 19 століття -початок 20 століття

Взаємозв'язок між Православною церквою та Російською імперією безумовно доводить усю важливість ролі й місця церкви в усіх сферах тодішнього життя народу – починаючи від політико-економічних аспектів, і закінчуючи культурними перетвореннями в межах держави.

Важливість й актуальність дослідження питання релігії і віри у житті народу пояснюється її безпосередньою причетністю до більшості сюжетів соціально-політичних аспектів імперської історії. Досліджуваний період – кінець 19 – початок 20 століття в історії розвитку Росії та загарбаних нею територій (у числі яких вагоме місце займала Україна), активно продовжує традиції монархізму, де владна верхівка, згідно державної ідеології, вважалась Богом даною, поєднуючи у собі риси самодержавного авторитаризму і значний духовний авторитет.

Загальновідомо, що згідно з основними законами Російської імперії згаданого періоду, православна віра вважалась основною, домінуючою й пріоритетною на території тогочасної держави. При цьому, її верховним захисником і гарантом правомочності був імператор, який в межах церковного правління мав безпосередній вплив на Святійший Правлячий Синод – найвищий орган державно-церковного управління. Утворення Синоду сягає 1721 року, а існування продовжується аж до 1917 – через що, даний період в історії розвитку церкви іменують *синодальним*.

Так, Святійший Синод керував усіма церковними справами, які стосувались як духовного так і мирського чину людей. На чолі цього

органу, цілком підвладному імператору, стояв Обер-прокурор, основним завданням якого був контроль точного виконання усіх законних постанов, які стосувались питань духовного відомства, зачитування доповідей Синоду безпосередньо російському імператору і т. д. Таким чином верховним хранителем віри у Російській імперії був мирянин, тоді як найвища інстанція церкви, затверджена й схвалена самодержавною владою вважалась державною установою [56, с. 35].

Процес взаємодії церкви й держави у площині соціальної політики імперії являв собою, у першу чергу, вміло розроблену систему спеціальних заходів, спрямованих в напрямку соціуму, що обумовлювалось специфікою сприйняття віри у тодішньому суспільстві. Так, більшість його представників, починаючи від державної верхівки, рядової інтелігенції й буржуазії та закінчуючи звичайним селянином, не так давно звільненим від кріпацьких повинностей – усі чітко усвідомлювали свою безпосередню належність до православної або ж католицької чи греко-католицької конфесії, де на рівні канону діяли правила, які вносили у життя кожного з них два обов'язкові аспекти: добродійність та жертвовність на користь церкви та імперії. Перший – зазнав особливої популярності серед представників державної «еліти», як у статусі приватних осіб, так і в ролі творців або ж організаторів суспільних чи державних закладів, орієнтованих на надання різного роду соціальної допомоги незаможним класам населення. Подібне меценатство завжди мало гіпер-публічний характер, яскраво афішуючи регулярну звітність подібної державної та суспільно-економічної чи культурної діяльності.

Все ж таки, характерною та, фактично, основною запорукою державно-церковних відносин слугував повний, чіткий контроль функціонування церкви тогочасною імперією. Звідси маємо той факт, що будь яке важливе питання що до внутрішнього устрою церкви у

жодному разі не вирішувалось без відповідного ухвалення з імператором або ж вищою губернсько-земською, світською адміністрацією на місцях. Таким чином, православна церква другої половини 19 століття де-факто існувала як державний інститут, де Святійший Синод та головний ставленик імператора – обер-прокурор – виконував чітку роль медіатора у виконанні «волі Бога на Землі» [53, с. 2.]

У другій половині 19 століття православна церква Російської імперії увібрала в себе риси потужного, розвиненого й розгалуженого соціального інституту зі своєрідною управлінською системою, рядом різноманітних контролюючих органів, комісій, контор та комітетів, завданням яких була перевірка відповідних напрямів церковного життя (навчання, господарство, благодійність, місіонерство, статистика, церковно-археологічний напрям). До того ж, подібний контроль здійснювався не тільки на рівні центрального управління, але й в усіх можливих єпархіях.

Стосовно специфіки церковно-адміністративного поділу Російської імперії у другій половині 19 – початку 20 століть, як і на почасту 19 століття – територія поділялась на єпархії – основні одиниці, межі яких повністю співпадали з губернськими. Станом на початок 19 століття території імперії була розділена між 37 єпархіями, а у пореформену добу їх налічувалось близько 57, в межах яких проживало близько 52 мільйонів православних підданих, а станом на 1890 рік їх кількість зросла до 60 мільйонів.

У свою чергу, єпархії також мали певний поділ на менші одиниці, вони мали назву – духовні правління(благочиння), які також вміщували в себе до тридцяти церков або парафій (парафія вважалась найменшою ланкою й територіальною одиницею в межах згаданого поділу). Окрім зазначеного, церква мала власний суд, мережу закладів освіти духовного спрямування, в лавах яких навчали синів священнослужителів. За

процес призначення голови певної єпархії відповідав безпосередньо імператор, при цьому, обираючи з числа трьох, іноді чотирьох можливих кандидатів, власників чину архієрея, яких у свою чергу рекомендував Синод. У його складі існував ще один орган, завданням якого слугував процес призначення й звільнення (зачислення за штат) заборона в служінні або виверження з сану) священнослужителів, або ж притягнення їх до вже згаданого церковного суду(заборона в служінні або виверження з сану), у випадку вчинення певних правопорушень, під час свого служіння .

Імператор Павло I повністю відмінив формальну можливість виборності посади священника, відтоді – парафіяльні посади, як правило передавались у спадок, при чому, наслідував її саме старший син, який у обов'язковому порядку повинен закінчити навчання в духовному училищі. У цей час, інші сини мали право претендувати на подібні посади, поява яких була можлива завдяки відкриттю нових парафій. У випадку, якщо священнослужитель мав тільки доньок, за ним «закріплювалось місце», яке повинен був зайняти її майбутній чоловік (останній обов'язково мав бути представником духовенства або ж випускник духовного училища). У ієрархічному ланцюгу парафіяльні священники займали «нішу» після монашого духовенства.

Загалом, ієрархія церкви досліджуваного періоду мала наступну структуру:

1. Монахи або ж «чорне духовенство». До їх складу входив увесь єпископат та архієреї, зокрема: патріарх, митрополит, архієпископ, єпископ, монастирські очільники «намісник» (ігумен, архімандрит, ієромонах - монах рукопокладений в сан священника), архідиякон або ієродиякон (монах, рукопокладений у дияконський сан), монах, послушник (який ще не прийняв постриг), схимонах (той, що прийняв

особливий вид послуху «Схиму»). На території жіночих монастирів: ігуменія (настоятелька монастиря), послушниця й монахиня;

2. Священнослужителі або «біле духовенство»: протопресвітер, священники (ієрей та протоієрей), диякон або протодиякон (з посвяченням у дияконський сан), служителі церкви: іподиякон (без посвячення в дияконський сан), причетник (дячок або ж псаломщик).

Зазвичай, священник зобов'язувався бути членом церковно-парафіяльних органів соціальної підтримки, а також мав право на заснування різного роду установ, спрямованих на благодійність (школи, богадільні, братства і т. д.). У якості уповноваженого керівництва духовного спрямування, священники мали право брати участь в державних думах і земських зборах.

Духовенство Російської Імперії другої половини 19 – початку 20 століття, згідно тодішнього законодавства, вважалось привілейованим станом. Серед «пільг», які гарантувала держава для служителів церкви можна виокремити: звільнення від військового обов'язку та низки особистих податків, позбавлялось від тілесних покарань, які були досить поширеними у Російській імперії. Нерухомість, яка належала церковним та священнослужителям, а також будівлі, які належали до архієрейських будинків або монастирів, повністю звільнялась від військового квартирування, міських повинностей та поземельного податку. Крім того, вони мали право займатись купівлею - продажем землі в межах міст і сіл.

Специфіка досліджуваного періоду з історії православної церкви пояснюється її Синодальною, а отже – самодержавною спрямованістю. Тому, беззаперечно, православна церква 19 – поч. 20 століть була інститутом, який був достатньо тісно пов'язаний з державними структурами.

Відносини Церкви й держави в межах питань соціальної політики, у досліджуваний період, визначались, першочергово, певною низкою правил, пов'язаних із життям звичайного православного християнина, який зобов'язаний систематично жертвувати на користь церкви, дотримуватись церковних канонів і т. д. Саме через зростання рівня престижності благодійності у 19 – початку 20 століття спостерігається яскравий, активний розвиток практично усіх форм соціального служіння під егідою РПЦ та УПЦ (враховуючи революційні потрясіння 1905-1907 та 1917 рр.) [12]

Загалом, період від реформ середини 19 до початку 20 століть, який вважається важливою складовою Синодального періоду розвитку православної церкви, фактично ніс руйнівний вплив на релігійне життя вірян. Активні процеси одержавлення церкви, кінець-кінцем призвели до проблем. Шляхом активної пропаганди, влада успішно проектувала імперські ідеали через церковні вчення, активно контролюючи піддане населення Росії, а також великої кількості загарбаних територій (у числі яких знаходилась і Україна). [53, С. 4]

Не дивлячись на розгалуженість церковного апарату та її міцні позиції у тогочасній державі, в поєднанні зі значним впливом на суспільство – існував ряд внутрішніх проблем, які яскраво давались в знаки протягом її розвитку у досліджуваний нами період.

По-перше, кошторис, спрямований на розвиток й функціонування Святейшого Синоду мав тенденції до постійного збільшення за рахунок держави, але ж, фактично, враховуючи високі амбіції розвитку церкви був не в змозі забезпечити усіх її потреб. Але ж, не можна стверджувати, що тодішня православна церква цілком залежала від державного фінансування і саме так намагалась вирішувати відповідні проблеми. Слід пам'ятати про десятичний податок, який зобов'язувались виплачувати парафіяни, що в окремих випадках становив значну

грошову суму. Однак, офіційно беручи початок від 10 століття (часи Київської Русі), десятичний податок був ліквідований наприкінці 19 століття, що значно погіршило загальне економічне становище церкви й рівень її забезпечення. До того ж, повертаючись до питання державного забезпечення, у якості прикладу слід згадати Міністерство народного просвітництва, яке, станом на другу половину 19 століття отримувало матеріальне забезпечення втричі більше у порівнянні з тодішньою церквою [49].

Розвиток церкви другої половини 19 - початку 20 століття та Святійшого Синоду, як її головного управлінського органу характеризувався максимальним втручанням влади у внутрішні справи усього духовно-релігійного апарату. Враховуючи те, що сама ідея створення синоду передбачала подальшу можливість втручання влади у церковне управління – поступово він перетворився на інструмент для виконання державних рішень. За свідченнями митрополита Євлогія «принизливе становище церкви, її підвладність державі відчувалася в стінах Синоду досить чітко», тоді як обер-прокурор «спрямовував його діяльність відповідно до отриманих директив». Євлогій стверджував, що Синод втратив своє «обличчя», цілком підпорядковуючись державі.

У загальних рисах того періоду, Святійший Синод нагадував канцелярську установу, пріоритетними питаннями якої були шлюб або його розірвання. Але ж, подібне співвідношення світської та духовної влади має досить багату історію, при тому, що з позицій першої – патріарх та цар/імператор розглядалися як цілком можливі політичні конкуренти (враховуючи значений суспільний вплив церкви) [12].

Ще більшої політизації Синод зазнав за часів обер-прокурора К. П. Победоносцева (1880-1905 рр.). За 25 років, які Победоносцев займав згадану посаду, він спромігся підвищити її роль у внутрішній будові Синоду, як ніхто до нього. Перш за все, його прагнення

стосувались збереження у імперії *status quo* (збереження поточного політичного, економічного або ж соціального становища). Крім того, основні сили К. Побєдоносцева були спрямовані на перетворення церкви у повністю консервативне середовище, що виключало автономію від державного втручання. Так, під час революції 1905-1907 рр., коли нагальним стало питання про реформування вищого управління церкви й терміновому скликанню Помісного Собору, усі намагання Побєдоносцева були спрямовані в бік переконання Миколи II у небезпеці будь-яких змін сталих церковно-державних відносин. Фактично, таким чином К. Побєдоносцев консервував старий імперський релігійний порядок, унеможливаючи будь-яку модернізацію механізмів функціонування й соціалізації церкви, як важливого рушія розвитку суспільства [49, с. 203].

Згідно позиції академіка Б. В. Ананьїча, на початку 20 століття ідейний багаж Миколи II виявлявся у філософських догмах К. Побєдоносцева, із застарілою, не модернізованою системою управління поряд з сотнями й тисячами невирішених державних завдань і проблем. Поступово, у таких соціально-політичних умовах, ідеалізована Побєдоносцевим «симфонія» світської й духовної влади складала враження застарілої «декорації», яка вдало утримувалась за рахунок прибічників канонічного устрою церковного управління.

Дослідник П. М. Мілюков дає наступну оцінку становищу православної церкви на початку 20 ст.: «<...>Факти застою віри й зловживання церковного управління були настільки очевидними для усіх, що в більш помірній формі ці погляди (згідно яких для церкви вкрай необхідна свобода й самоуправління) проникали й у середовище самих служителів церкви, а через них і у консервативні суспільні кола<...>» [56, с. 50]

Майбутня революція посприяла відновленню й швидкій актуалізації питання церковних реформ, оскільки з кожним роком усе очевиднішою ставала непридатність й далекість від сучасних потреб петровської моделі державно-церковного ладу. У таких умовах, верховний покровитель тодішньої церкви – Микола II – зобов'язувався дати конкретну відповідь стосовно його бажання чи небажання проводити відповідне реформування, чи залишити синодальну систему, як усе ще актуальну. [56, с. 51]

Під час намагань вирішити проблем церковно-світських державних відносин, глибоко релігійний Микола II завдавав спроби принести в державне життя тодішньої імперії ідеї православного неполітизованого світосприйняття. Але, не підтримавши у потрібний момент Московського митрополита Антонія, якого вважали видатним ієрархом того часу, у 1905 році, коли питання реформування церкви знову стояло на пріоритетних позиціях – імператор виявився у неприйнятному положенні, з репутацією кар'єриста, який прагнув стати «патріархом республіки».

2.2. Становище церкви на Українських землях кінця 19 – початок 20 століття;

Приєднання Київської митрополії до Московського патріархату 1686 року знаменувало початок процесу «купночиння» – тобто інтеграцію повного спільного порядку й устрою за зразком «Великоросійської православної церкви», за для розчинення аутентичних, відмінних від російської рис української православної церкви.

Таким чином, період, який тривав близько ста років, коли Київська митрополія перебувала у складі РПЦ – можна вважати тим самим вищезгаданим «купночинням».

Тож, у 19 столітті, український народ, фактично, не мав власної національної церкви в якості окремої установи, яка зазнала імперської «асиміляції» ще у 18 столітті. Але ж, залишаючись у складі РПЦ, та намагаючись зберігати й вносити власні, відмінні від імперських, національні риси, які безпосередньо свідчили про певний зв'язок з минулим. За найменшої зміни обставин, розхитування міцних підвалин РПЦ одразу ж активізувались процеси творення національно-духовного ґрунту за для активного відродження церковного устрою, у якості окремої установи [21, с. 235]

З цих причин, нівеляційні процеси, які чинила вища церковна верхівка, а також Синод Греко-Російської Православної Церкви, в рамках його політичної служби на користь державних пріоритетів Росії, активно продовжуються і в церковному житті на українських землях у 19 століття. Як наслідок, подібні тенденції призводили до низки радикальних заходів, під час яких РПЦ за підтримки влади провадилась активна денаціоналізація українського народу та його подальша асиміляція у єдину неподільну Росію, під егідою російської церкви.

Досить часто у наукових дослідженнях можна зустріти позицію, згідно якої населення Правобережної України, яка після поділу Польщі була приєднана Російською імперією, активно й масово поверталось з унії на православ'я, даремно сподіваючись на перехід під опіку православного царя-самодержця і, як наслідок – поліпшення їх становища й подальшої долі.

Такі тенденції до масового повернення у православ'я після зникнення Польщі, активно починаються в середовищі народних низів. Проте, занепокоєність імперської влади, щодо загрози перетворення

таких активних соціально-релігійних процесів у подальші революційні заворушення. Однак, тодішній російський уряд ставився до згаданого процесу достатньо цинічно, погрожуючи покараннями за надмірну соціальну активність.

Як зазначав М. Грушевський: «У землях, які залишились після зникнення Польщі й відійшли до Росії, становище українського народу жодним чином не покращилось. Скоріше навпаки, сильна рука нового російського керівництва надала польським панам ще більші вольності польським панам у питаннях управління українськими селянами, якої не було в останні роки життя ослабленої, розколотої Польщі. Кожний польський пан мав звичайно в кишені все нижче начальство, з яких доводилось мати справу з чоловіком, і міг бути впевнений, що будь-яка справа може бути виконана тим самим нижчим начальством. Влада поміщика над мужиком під новим пануванням дійшла такого розмаху, якого не мала за польських часів» [25].

Відомо, що одним з ключових векторів релігійної політики, яку провадила імперська влада на території України – було зміцнення поживлення процесів уніфікації церковного апарату й структури. Подібні процеси провадились під гасла: «Самодержавство, церква, народність», що цілком відображувало реальні наміри російської влади. Так, підтримуючи розвиток і сприяючи зростанню впливу православної церкви на території Росії й окупованих нею територій, влада намагалась створити умови, за яких церква й православ'я загалом повинне регулювати порядок і народний «спокій», виступаючи своєрідним пом'якшуючим медіатором між владою і населенням. Після проголошення Павла I офіційним головою православної церкви у Російській імперії, сама церква отримала статус основної й панівної. Цікаво, що яскравий колоніальний характер мала й стратегія, оголошена майже в унісон із новим статусом російського самодержця й

православної церкви – справжнім народом вважався виключно російський, у той час як решта складала число так званих «іновірців», у тому числі й українці. Цілковите заперечення існування українського народу окремо й самостійно від російського підтверджують й деякі з писемних джерел, що належать до згаданого періоду. Так, згідно збережених матеріалів першого Всеросійського перепису населення, який відбувся у 1897 році – українці не визначались як окремий народ і в остаточних підрахунках були включені до складу росіян.

Як відомо, у 19 столітті державні процеси реформування церкви, проходять вкрай активно. Основні зміни стосувались меж розширення окремих єпархій, які тепер відповідали масштабам розмірам губерній. У той же час, протопопії, як складові єпархії – повинні в точності відповідати й узгоджуватися з повітовим поділом губерній.

Також, у результаті затвердження низки указів царя, значно розширювалось коло прав і свобод більшості представників духовенства, і водночас, помітно зросла їх залежність від світської влади. Так звані «пільги» для духовенства стосувалися у першу чергу звільнення від військового обов'язку, подушного податку, земської повинності, постоїв і т. д. Крім того, для священнослужителів були розроблені спеціальні державні нагороди, наприклад – ордени. За потреби, для різного роду потреб, духовенству надавали додаткові земельні угіддя, обробкою яких, згідно указу від 1798 року мали займатись саме парафіяни. До інших «пільг» беззаперечно стосувалась і відміна будь яких тілесних покарань для усіх представників церкви [29].

Однак, крім того, що вищезгадані процеси спрямовувались на введення церкви у повну залежність від держави, подібні заходи, у результаті, значно підняли загальний авторитет усього тодішнього духовенства, у якості вдалого провідника для імперської ідеології за рахунок розширення його правового й соціального статусу.

Розглядаючи процес розвитку православної церкви на території України у 19 - початку 20 століття, маємо певні специфічні риси, пов'язані із приєднанням до Російської імперії Волині, Поділля та Правобережжя у результаті поділів Польщі. Так, на згаданих територіях, враховуючи велику вірогідність народного опору й соціальних заворушень, імперська влада провадила церковне реформування досить «м'яко». Саме тому, процес секуляризації маєностей церкви брав початок лише з 1841-1843 рр. і поступово продовжувався, протягом наступних двадцяти років [31, с. 28], [32, с. 119].

Завершення процесу остаточної ліквідації Запорозьких Вольностей знаменувало для Південної України початок трансформацій, спрямованих на злиття з регіону із загальноімперською системою. Місцеві особливості церковно-релігійного устрою були пов'язані із рядом пом'якшень та поступок дозволених владою, оскільки імперська адміністрація не вбачала пріоритетність у питанні віри, а намагалась якнайшвидше освоїти й колонізувати регіон. Тим не менш, процес нав'язування уніфікації церковно-релігійної структури завжди займав важливу нішу в імперській політиці Росії.

Досліджуючи положення української церкви під час активної імперської самодержавної уніфікації, слід визначити той факт, що досить яскравою ознакою процесу уніфікації й активної бюрократизації усього церковного апарату, слід вважати формування єдиної структури її організації. Водночас, влада докладала усіх зусиль заради повного знищення будь-яких ознак національно-історичного забарвлення української церкви. У якості прикладу викорінення національних ознак української церкви можна вважати досить стрімке реформування Святейшого Синоду, де обраний обер-прокурор, фактично виконував роль релігійного «самодержця» та абсолютно й одноосібно керував

усією церковною системою і, як вже зазначалось, безпосередньо підпорядковувався цареві. При цьому, сам Синод з основного релігійно-управлінського фактично перетворювався на незначний дорадчий орган на чолі з обер-прокурором.

Звісно ж, посилення значення ролі самого обер-прокурора на Святійший Синод привносило досить згубний вплив у тодішнє, й без того нестійке, положення української церкви. Так, наприклад Херсонський архієпископ Інокентій, являючись людиною досить прогресивною й далекоглядною, разом із митрополитом московським Філаретом склали основну опозицію для тодішнього обер-прокурора М. Протасова, який вбачав необхідним якнайскоріше переформатування структури церкви.

Для протидії обер-прокурорській політиці, самим Інокентієм був розроблений проект розвитку синоду, основним меседжем якого було якнайшвидше його відокремлення від безпосереднього державного впливу. Але, звісно ж, втілити вжиття подібний задум так і не вдалося. Натомість, процес бюрократизації церкви усе активніше інтегрувався в механізм тодішньої церкви. Яскравою ознакою згаданих процесів слугували новостворені консисторії або благочиння, які формувалися на зразок звичайних установ державно-чиновницького типу. Водночас, роль і функції ієрархів тодішньої церкви також цілком прирівнювалась до чиновників державного зразка. Суто державною ставала також і система кадрового навчання й підготовки майбутнього духовництва, у той час, як викладацький склад відповідних закладів освіти, на зразок чиновників, отримував визначену заробітну плату [29, с. 74].

Загалом, окремі церковні діячі періодично намагались відстоювати український суверенітет у тодішньому релігійному середовищі або ж критикувати її активне реформування, але ж подібні намагання не тільки не давали успіхів а й призводили до важких наслідків для самих діячів.

Враховуючи традиції української Соборноправності та характерної виборності, досить часто вони входили у дисонанс з імперською практикою призначення служителів церкви. До того ж, імперська політика, мотивована на ліквідацію української церкви та поширення власної управлінської політики, на ієрархічні посади активно призначались саме росіяни або ж проросійськи налаштовані українці чи іноземці, які виступали в ролі провідників царської політики на т-ї України й виконували усі відповідні укази. Крім того, досить згубний вплив на розвиток української церкви складало інтенсивне зросійщення більшої частини духовенства, яке навчалось та проходило церковну службу саме в Росії. Такі тенденції призвели до відриву й наростання відчуженості між звичайними сільськими парафіями та частиною духовенства, яка зазнала помітного «відриву» від національних традицій церкви свого народу [38].

Якщо розглядати адміністративний поділ православної церкви в Україні станом на 19 століття – сформувався поділ на дев'ять окремих епархій, таких як: Київська (фактично з 1797 року); Катеринославська (1802 р.); Волинська (1799 р.); Харківська (1836 р.); Подільська й Брацлавська (1795 р.); Херсонська і Таврійська (1837, пізніше будуть переформовані у Херсонську та Одеську); Таврійська й Сімферопольська (1859 р.) Чернігівська (з 1799-1803) [29];

Кожна з вищевказаних епархій упродовж 19 століття перебувала у процесі активної перебудови й поступового становлення, упродовж якого відбувалось поступове викорінення українських національних особливостей церкви – про що свідчить низка факторів: 1) досить жорстка цензура усіх проявів наукової, релігійної та культурної діяльності національного спрямування; 2) активне насадження владою так званого «купночиння» - процесу приведення місцевого культурно-релігійного життя до єдиного порядку за взірцем російського; 3) мовна

дискримінація, що позначалася обов'язковою «великороською» вимовою старослов'янських текстів під час проведення будь-яких богослужінь; 4) обов'язкове проведення церковних служб у так звані «царські дні». 5) придання анафемі в усіх українських церквах І. Мазепи і т.д;

На території правобережної України імперська влада вирішувала проблему з уніатською церквою, застосовуючи адміністративні методи вона вивела греко-католицьку церкву з під влади Рима та приєднала до православної.

До того ж, у 1841 році був прийнятий «Статут духовних консисторій», завданням якого передбачалась повна уніфікація основних церковних векторів управління на рівні єпархій. Крім того, він регулював усю структуру церковно-релігійного життя тодішньої Російської імперії. [56, с. 203]. Як результат, царській владі все ж таки вдалося перетворити Українську церкву на релігійну установу імперського зразка, активно знищуючи її ідентичність, унікальну самобутність, відбираючи залишки самостійності, одержавлюючи й секуляризуючи усі маєтності та приєднуючи її до Синоду.

У питанні побутової релігійності другої половини – кінця 19 століття яскраво проявляються тенденції взаємного віддалення церкви від парафіян, що призвело до поширення загального вільнодумства серед народу та знеціненню церковної культури у тодішньому українському середовищі. Звісно ж, проросійські тенденції серед більшості тогочасного духовенства тільки сприяли цьому процесу, оскільки, залишаючись відірваними від національно культурних цінностей української церкви, «нові» священнослужителі зовсім втратили авторитет серед народу. Своєрідного піку таке становище досягло після скасування кріпацтва Олександром II від 1861 року. Тодішній митрополит Філарет (Дроздов) Московський (його авторству й

належав маніфест Олександра II), був ініціатором розсилки таємних доручень для духовенства, які мали допомогти протидіяти селянським виступам (очікуваним, як реакція на звільнення від кріпацтва). Повністю перетворившись на інструмент імперської влади, священнослужителі усіляко закликали й заохочували селян навіть після відміни кріпацької залежності, все одно залишатись працювати у пана. Досить очікувано, що така антинародна політика церкви тільки збільшувала відстань з парафіянами [52, с. 92].

Так, вже наприкінці 19 століття подібна політика духовенства призвела до різко негативного, а місцями – байдужого чи ворожого ставлення до церкви, духовенства з боку усієї національно спрямованої інтелігенції. Цілком вірогідно, що однією з основних причин подібного народного ставлення до тогочасної церковно-релігійної системи стало продовження активної інтеграції тогочасної церкви у самодержавну структуру та її участь у реалізації імперської політики на території України. На території міст та промислових центрів також досить помітним було падіння авторитету й впливу «офіційної» церкви на населення. Незважаючи на те, що більшість тодішніх робітників були віруючим, з часом серед цієї спільноти збільшувався відсоток людей з різко індіферентним відношенням до церкви й релігії.

Загалом, становище православної церкви на території України 19 століття, позначився збереженням її впливу на тодішнє населення й державні справи. Важливість тогочасної церкви була визначена не тільки її авторитетом, як духовного центра, а й міцністю церковно-релігійної структури. Тим не менш, друга половина й кінець 19 століття позначились активним загостренням кризи між парафіянами та церквою. Не дивлячись на агресивну політику імперської влади та церкви, як її провідника, рівень традиційності, активний свідомий або несвідомий опір парафіян й населення, освітньо-культурний рівень, не дозволив

провести повну уніфікацію народної релігійності та перетворити її на ідентичну або ж подібну до офіційної релігійності Росії.

2.3. Соціально-освітні проекти Української греко-католицької церкви кінця на зламі 19 – 20 століть;

Характеризуючи роль греко-католицької церкви в житті українського народу, слід визначити, що її внесок у суспільний розвиток є досить значним, вагомим, таким, що безпосередньо впливав на його «культурну притомність».

На відміну від православної, Українська греко-католицька церква в досліджуваний період знаходилась на піку свого розвитку. На зламі 19-20 століть митрополитом УГКЦ став Андрій Шептицький. За його пастирського служіння церква досягла небувалого розквіту, що позначилось відкриттям семінарій (станіславів), українських шкіл, бурс, дитячих притулків, шпиталів. Крім того, надавалась активна підтримка українському культурному розвитку й ширились тенденції фінансових пожертв в мистецькій галузі та культурі.

За для поліпшення економічного становища в західній Україні греко-католицька церква, окрім значних інвестицій, залучала чималий капітал. Окремо, слід згадати, що за підтримки Андрія Шептицького було засновано єпархію в Північній Америці, що позначилось на підтримці українських мігрантів за кордоном.

Також, за підтримки митрополита відбулось поновлення автентичних форм чернецтва східного зразка й відродження ідентичності церковного життя східно-християнського обряду, разом з подоланням процесів латинізації на відміну від одержавленої православної церкви того ж періоду.

Згідно досліджень істориків І. Мончака, Б. Гудзяка, С. Кияка, О. Турія, О. Недавньої та ін. уведення назви «греко-католицька церква» та

«греко-католики» сягає часів Австро-Угорської імперії, реформ Марії Терезії та Йосипа II (1774 р), коли уніатська церква здобула вищевказану назву. У першу чергу, перейменування підкреслювало, по-перше – визнання примату Папи Римського та верховенства Риму, і в той же час – збереження грецького (східного) обряду [52, с. 115].

Досить швидко прийнята назва була повністю закріплена на рівні державної адміністрації й залишалась незмінною аж до моменту падіння імперії. Цілком позитивно нова «греко-католицька» церква була сприйнята й на території Галичини, Буковини й Закарпаття та фактично, стала тотожною іншим національним назвам.

Так, дослідник М. Братасюк визначає, що історія греко-католицької церкви на теренах України, що тривала більше чотирьохсот років безпосередньо впливала на окреслення національної фактури населення. Тому, зазвичай, західний українець вірогідно буде греко-католиком і навпаки, греко-католик на території України і є західним українцем [19, С. 52-53].

Дослідження історіографії та джерельної бази рубежу 19-20 століть дозволяє стверджувати, що сильний вплив на процес морально-релігійного виховання населення чинили релігійні братства при УГКЦ, які, окрім зазначеного, відігравали вкрай важливу соціально-виховну роль галичан. Тогочасне духовенство, усвідомлюючи необхідність активного піднесення рівня духовної культури українців, доклало зусиль для оформлення релігійних братств. Оскільки, церковні об'єднання мали відігравати роль опори тодішнього християнського життя й вважались достатньо дієвою ланкою у душпастирській діяльності.

Статутні документи згаданих братств засвідчують, що основною умовою вступу до подібних товариств було досягнення певного віку, а саме – 24 років. Крім того, члени братств забов'язувались мати зразкову поведінку, бути християнами, займати активну громадську позицію та

відзначатись культурною діяльністю. Також, до подібних організацій не приймали без обов'язкової згоди чоловіків/жінок або ж у випадку, коли бажаючий хоч раз був засуджений за будь-який важкий злочин. Як зазначає дослідниці С. Тершаковець-Бережницька, для новоприбулих встановлювався певний випробний термін, протягом якого за «новобранцем» спостерігали й усіляко випробовували, перевіряли здібності, навички й вміння. Вкрай важливою умовою для успішного прийняття новобранця було знання катехизму та збірника статутних правил братства [54, С. 123].

Будь які суперечності й розбіжності у поглядах різко засуджувались керівництвом братств. У випадку подібних суперечок членам братства заборонялось судитися між собою, а вирішувати подібні конфлікти доводилось серед товаришів-братчиків [57, с. 467].

Західноукраїнська світська та духовна інтелігенція того часу, як правило, відстоювало позиції значної необхідності й важливості правильного підходу до вибору майбутньої професії серед молоді. Зокрема, наголошувалось що роль вчителів, вихователів, батьків й, особливо, релігійних товариств у даному питанні є вирішальною. Враховуючи потребу й значну спрямованість молодого покоління галичан до реалізації, їх високий рівень активності в галузі культурно-громадської-діяльності таких організацій як «Рідна Школа», «Просвіта», «Пласт», «Січ» та «Сокіл» є цілком логічним й очікуваним [21].

Характеризуючи роль галицьких релігійних братств та їх досвід морально-духовного виховання молодого покоління, слід зазначити, що подібні релігійно-світські формування зіграли надважливу роль у розвитку світогляду тодішньої молоді зі спрямуванням в бік католицького віровчення, з опорою на загально християнські етичні цінності. Така спрямованість у вихованні молоді відіграла важливе значення у питанні національно-культурного розвитку й відродження

загарбаних сусідніми державами (такими як Австро-Угорщина чи Російська імперія) територій України.

Соціально-виховна діяльність церковних братств стимулювала значне підвищення морально-релігійної свідомості серед населення, що значно вирізняло західноукраїнські землі на фоні окупованих Російською імперією територій Наддніпрянщини, східної й Південної частин України, де наприкінці 19 століття досить гостро стояло питання вирішення церковно-релігійної кризи серед населення.

У свою чергу, регулярний й чітко спрямований навчально-виховний процес у молодіжних секціях, що діяли на базі церковних братств активно стимулював розвиток фізичної й духовної сили у молодого покоління галичан, сприяв поглибленню фахових знань, допомагав у процесі формування характеру й особистості, усіляко мотивував до постійної й плідної праці.

Окрему увагу слід приділити ідеї так званої «органічної праці», яку активно підтримувала Українська греко-католицька церква й усі прилеглі до неї церковно-релігійні братства на ряду зі світською інтелігенцією в кінці 19 – на початку 20 століття. Прихильники ідеї вбачали у ній поєднання культурно-освітньої діяльності з розвитком інституцій економічного спрямування, що мало значно прискорити процес національно-культурного відродження в західній Україні. У результаті «органічна праця» відобразилась в ході українського кооперативного руху й орієнтуванні молодого покоління в бік праці суспільно-корисного характеру.

Як висновок, подальше застосування досягнень, отриманих у ході церковно-братського виховання морально-релігійного зразка у подальші періоди історії помітно впливатиме на виховання в закладах освіти, яке поступово отримало яскраве патріотичне забарвлення, що дозволяє виховувати гідних громадян, патріотів своєї батьківщини.

Досліджуючи питання соціально-освітньої діяльності Української греко-католицької церкви в Галичині, слід зазначити, що особливе місце у цьому процесі займали священники та їх катехезична участь в навчально-виховному процесі тодішніх шкіл.

Поняття «катехит» має не місцеве походження. У країнах Західної Європи ним позначали посаду вчителя католицької або ж лютеранської церкви, основним завданням якого вважалось викладання катехизису (основного віросповідуючого документу в рамках будь-якої конфесії). На території західної України, де переважали греко-католицькі (уніатські церкви), враховуючи їх обрядність, посада катехита також існувала. Її функції цілком збігались із західноєвропейським варіантом.

Тодішнє церковне керівництво вбачало значну необхідність у прикріпленні до кожної школи свого катехита, завданням якого вважалось не тільки навчання релігії, а й своєрідне довершення роботи вчителів – виховання дітей «у народному дусі» [63, с. 137].

Із документальних джерел дізнаємось, що на відміну від звичайних вчителів, які послуговувались допомогою товариств «Взаємна поміч українського вчительства» та «Учительська громада», священники-катехити досить тривалий час не мали подібної підтримки, від того виникала гостра потреба в упорядкуванні та систематизації наявних наукових та методичних напрацювань, т. я. рівень їх тогочасної навчально-педагогічної діяльності попри усі переваги, залишав бажати кращого. Як зазначає Дослідник Ю. Щербяк: «<...>факт неналежної організації роботи катехитів цілком підтверджує фрагмент одного з єпископських послань: «Руський клір, очевидно, замало катехизує, а коли катехизує, то не зовсім так, як мав би ся»<...>». До того ж, тогочасна методична основа викладання українською мовою, загалом залежала від особистої, суб'єктивної позиції її розуміння місцевими священниками [63].

Загалом, для вдалої організації навчально-виховного процесу на базі галицьких шкіл, відповідно до постанови Архієпархіального собору від 1905 року, був уведений новий «освітній» адміністративно-територіальний поділ, згідно якого край був розділений на певну кількість шкільних округів, між якими були розподілені від шести до дванадцяти шкіл. У кожен подібний округ призначався спеціальний духовний шкільний комісар, основним завданням якого вважався контроль за дотриманням усіх настанов щодо релігійного навчання та його методики в рамках шкільного освітнього процесу а також обов'язкове виконання усіх релігійних практик. Окрім вищевказаного, до ряду обов'язків будь-якого шкільного комісара також входило встановлення і налагодження професійних зв'язків з керівництвом навчального закладу й перевірка результатів навчальної роботи священників-катехитів.

Ключова роль у процесі морально-духовного виховання школярів належала саме священникам, основним завданням яких було проведення катехизаційних занять у церкві та у школі, у разі відсутності місцевого вчителя релігії. Як зазначає дослідник історії педагогіки І. Ковальчук: «більшість тодішніх священників були повноцінними учасниками навчального процесу шкіл як проповідники та вчителі. Під час проведення батьківських зборів, завданням катехитів було спільне з батьками обговорення проблемних питань, стосовно морального виховання дітей у сім'ї, а також бесіда стосовно наявних порушень поведінки учнями й певних недоліків навчання».

Характеризуючи духовно-педагогічні здобутки галицьких священнослужителів, можна стверджувати, що релігійне навчання давало несло позитивний виховний вплив. Тодішні священники-катехити, загалом послуговувались наступними рекомендаціями: 1) намагатись за допомогою навчання сформувані правдиві християнські цінності в

учнів, усіляко виховувати в них релігійні почуття та тренувати спроможність дотримання й виконання християнських вчинків; 2) прагнути до створення в учнів певного рівня морально-релігійного сумління за допомогою спеціальної розумової діяльності у поєднанні з гармонійним розвитком; 3) слідкувати за відповідністю моральної та релігійної поведінки учнів шкіл/гімназій 4) контролювати відповідальність учнів до духовного навчання й дисципліну; 5) обов'язково застосовувати методи мотивування учнів до моральних вчинків;

Таким чином, дослідження особливостей та змісту катехезичної діяльності священників у школах, визначення їх соціально-освітньої ролі у цьому процесі дозволяє стверджувати, що освітній процес у галицьких школах кінця 19 – початку 20 століття, займав одне з пріоритетних місць у душпастирській (релігійній) роботі священників.

Своєрідною «відправною точкою», яка поліпшила умови роботи для священників-катехитів послугувало відкриття Товариства руських катехитів. Постійне функціонування даного закладу дозволило вирішити ряд проблем, які виникали у ході роботи та значно підвищити рівень та якість викладання [24].

Загалом, результативність занять релігійного спрямування у школах Галичини цілком залежала від двох основних факторів: 1) особистих компетентностей й професіоналізму священника; 2) використання священником-викладачем ряду спеціальних навчально-виховних методів й підходів, які гуртувались на досить специфічних для того часу методах (бесіди, проповіді, сповіді, бесіди), формах (екзорти, богослужіння, сповідь), принципах (принцип народності, психологізація у вихованні, єдність держави, церкви та сім'ї і т. д.), засобах (релігійно-духовна література, молитви, хоровий спів, тощо) а також навчання й виховання.

Досвід духовного виховання у школах Галичини періоду розвитку національної освіти кінця 19 – початку 20 століть, дозволяє зробити висновок, що саме завдяки тісній співпраці школи, громадськості й церкви у процесі навчання й виховання дітей вдалося доволі успішно інтегрувати християнські ідеї, традиції та норми для їх подальшого повсякденного застосування.

РОЗДІЛ 3

ПРОЕКТИ ЦЕРКВИ СОЦІАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ У МІСТІ ХЕРСОНІ КІНЦЯ 19 – ПОЧАТКУ 20 СТОЛІТТЯ

3.1. Церква та суспільство Херсонщини на зламі 19 – 20 століть.

Друга половина 19 століття знаменувала початок нового етапу розвитку Православної церкви, що звісно ж вплинуло на суспільне життя Херсона – губернського центру у складі Російської імперії. Враховуючи повний державний контроль тодішньої церковно-релігійної системи, її активне піднесення наприкінці 19 століття можна пов'язати з відповідною соціально-ідеологічною політикою імперії, спрямованою на поширення самодержавних ідей серед молоді й більший контроль населення. Церква у цьому процесі виступала в ролі зручного інструмента для соціального управління. Тим не менш, до моменту своєї кризи (на початку 20 століття), релігійність серед народу була достатньо високою.

Піднесення ролі церкви зазначеного періоду виявлялось в будівництві храмів, активній місіонерській діяльності, запровадженні освітніх проектів (недільні й церковно-парафіяльні школи, народні училища).

Але, незважаючи на значний соціальний вплив, усе частіше з'являлись прояви кризових явищ у церковно-релігійному середовищі. Однією з місцевих причин подібного становища, вважається досить різноманітний етнічно-культурний склад населення Херсонщини. Своєрідним «лакмусовим папірцем» подібних процесів, враховуючи ситуацію, на зламі 19 – 20 століть в межах Херсонської єпархії слугувала активізація діяльності різноманітних іновірських й протестантських релігійних течій і сект, до яких вступали православні

парафіяни. Також, значно погіршувало ситуацію різко негативне або ж байдуже ставлення окремої частини населення до церкви і духовенства. Загалом, ситуація на території Херсонщини цілком збігалась із загальнодержавними кризовими змінами в розвитку церкви, а етнічно-культурна різноманітність тільки пришвидшувала цей процес. Фактично, у результаті, церква не змогла пристосуватись до стрімкого суспільного розвитку. Найбільш гостро подібне напруження спостерігалось в містах з великою кількістю прогресивної інтелігенції й освічених міщан, натхнених матеріалістичними ідеями.

Місцеве дворянство як українського так і російського або ж іноземного походження (виключаючи фінське та польське дворянство), традиційно сповідувало й усіляко підтримувало православ'я, враховуючи можливість використання низки привілеїв за умови дотримання відповідних релігійних традицій. Також, деякі представники російського дворянства організовували товариства, що підтримували чорносотенний рух. Як приклад – «Головний трибунал ліги боротьби з таємними ворогами віри православної та батьківщини», який діяв на Катеринославщині й займався розсилкою погрозливих листів й повідомлень про смертні вироки депутатам місцевих Дум [18, с. 2].

Українські дворяни, бажаючи швидкого кар'єрного просування також активно підтримували православні традиції. Досить розповсюдженим явищем для тогочасної Херсонської губернії була дворянська благодійність на користь церкви. На шпальтах періодичних видань церковно релігійного характеру містяться відомості про подібну діяльність. Відомо, що однією з найрозповсюдженіших форм благодійності на користь церкви були пожертвування у вигляді предметів для літургії, різноманітних богослужбових речей, інвентарю, літератури, тощо. Наприклад, для Миколаївської церкви (м. Ново-Воронцовка, Херсонський повіт) княгинями М. Воронцовою та Є.

Воронцовою були зроблені наступні пожертвування: євангеліє в срібному орнаменті з елементами позолоти; парчева риза та стихар для диякона, а також шовкова катапетасма [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1865. – № 6].

У 1860 році, староста храму при Херсонському богоугодному закладі, дворянин О. Боровиков подарував значну кількість парчевої тканини для риз священника та бібліотеку книг для богослужіння на користь храму [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1861. – № 1. – С. 202-206].

Як вже зазначалось, проблема сектантства на межі 19 – 20 ст., усе більше проявлялась серед тодішніх парафіян. Звісно ж, це питання існувало й на початку століття, але, з розвитком народної думки й освіченості населення, подібні настрої усе частіше з'являлись у жителів Херсонщини. Окрему проблему становили старообрядці, які не допускали своїх дітей до новоутворених церковно-парафіяльних шкіл, навіть не дивлячись на їх значну розповсюдженість та доступність. Для боротьби з останніми організували спеціальні місіонерські з'їзди, де обговорювали питання сектантства й штундизму (одна з назв протестантського руху півдня України). Цікаво, що у парафії, де існувало сектантство завжди призначали найкращих православних священників, а усі виплати здійснювалися за кошт місцевої єпархії або ж, у випадку нестачі грошей – за рахунок Синоду.

Вирішення проблеми сектантства та іновірства церковне управління й державна влада вбачали у поширенні місіонерства на території «проблемних» єпархій. Після початку його діяльності, на території єпархій почали формуватися братства. Основним завданням останніх була підготовка вірян до протидії ймовірного розколу й надання їм релігійної літератури. Крім того братства займались пошуком коштів для утримання парафіяльних шкіл.

У статті одного з номерів Херсонських Єпархіальних відомостей за 1873 рік йде мова про крайню необхідність заснування братства в межах Херсонської Єпархії. Відповідно, братство Святого Апостола Андрія було засноване у 1879 році, членами якого стали монахи й священники – представники Херсонської єпархії (парафіяни мали змогу вступити до лав братства за власним бажанням). На засіданнях братства висували ідею введення посади проти розкольників місіонера й двох помічників, яких потрібно обрати з числа священників єпархії. Винагорода за роботу на посаді встановлювалась у сумі 1000 рублів.

В цілому, політика місіонерства давала свої результати, так як упродовж першого року його активної діяльності, до єдиновір'я було залучено близько 75 людей (0.3 % від загальної кількості сектантів) [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1876. – № 14. – С. 192-193.].

Станом на кінець 19 – початок 20 століття представники церкви, особливо представники нижчих рангів, дедалі більше мотивувалися матеріальним збагаченням, високим заробітком та політичними досягненнями. Як результат, поступово у служителів церкви сформувалось дещо зверхнє й, подекуди, презирливе ставлення до місцевих селян (поступово, подібне ставлення перетворилось на утиски). Реакція селян виливалась у погрози відлучення від православ'я й переходу «в штунду» [17, с. 5].

Тим не менше, особливості підприємницької діяльності буржуазії Півдня України, яка була тісно пов'язана із землеволодінням і селом, а також, враховуючи політконфесійність регіону – політика православної церкви в межах єпархії мала досить м'який характер, оскільки Херсонщина вирізнялась саме завдяки своїй етнічно-конфесійній строкатості. Саме тому, при спробі більшого релігійного тиску на абсолютно полікультурну спільноту, виникали певні крайнощі у вигляді

як процерковних радикалів (чорносотники) так і національних рухів чи сектантських формувань.

3.2 Політика церкви в галузі освіти міста;

Друга половина 19 століття знаменувала стрімкий розвиток усіх галузей соціального життя на території Російської імперії, у складі якої й знаходилось місто Херсон. Досить важливу роль у цьому процесі відігравала церква, яка здійснювала фактично соціально-освітню діяльність на території губернії й міста.

На думку багатьох дослідників історії України, досить швидко, поряд з іншими галузями, почав зростати рівень тогочасної освіти, особливо, упродовж її реформування у 1864-1896 рр. Разом з тим, в освітній процес активно інтегрувались ідеї країн Західної Європи (в більшій мірі – Німеччини): загальнолюдські принципи виховання та розширення національної(російської) школи (у місцевому варіанті – народна школа).

Звісно ж, великим поштовхом для розвитку освіти слугували реформи 1861-1864 рр., які спричинили кардинальні зміни в усій тогочасній гуманітарній сфері. Саме тоді, спеціальним вченим комітетом були сформовані ключові проекти, які в подальшому створили певний базис для нового документа – «Положення про початкові народні училища», утвердженого 1864 року. Фактично, ця подія стала початком нового етапу розвитку освіти і на території Херсонської губернії.

Усі заклади початкової освіти були терміново уніфіковані, на заміну прийшли так звані народні училища, які функціонували згідно ідентичних програм для учнів з будь якого соціального стану незалежно від віросповідання та професії батьків.

Враховуючи повний контроль влади над тогочасним церковним управлінням в обличчі Святійшого Синоду, народні училища слугували достатньо зручним інструментом для нав'язування імперської пропаганди через «істинні» релігійні вчення та базові знання. Управлінням земськими училищами займалися місцеві губернські й повітові ради, підпорядковані міністерствам, таким як Святійший синод, Міністерство народної освіти і т.д.

Таким чином, починаючи від 1864 року, державна освітня структура Херсона складалась з відомчих або приватних закладів, земських шкіл, шкіл грамоти, міністерських одно та дво-класних шкіл у складі Міністерства народної освіти. У розпорядженні церкви опинився кожен із новостворених закладів, враховуючи обов'язкове релігійне навчання та роль православної віри як пом'якшуючого медіатора між імперською владою та народом. До того ж, існуючі окремо церковно-парафіяльні школи, безпосередньо підпорядковувались Синоду. Про їх кількість на території Херсонської губернії можемо судити згідно мапи 1866 р., де кількість церковно-парафіяльних закладів освіти сягала 252, що в цілому відображає рівень та наміри щодо соціального впливу з боку православної церкви.

Для порівняння, згідно статистичних даних – станом на 1905 рік, церкві належало 34,5% наявних закладів освіти, тоді як земству підпорядковувалось 29,1% , а 10,2% становили школи, належні до інших відомчих органів [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1896. – № 18. – С. 457-462.].

Крім того, Херсонські органи місцевого самоврядування протягом 70х-80х рр. 19 століття займались активною побудовою нових приміщень для існуючих закладів освіти. Як приклад, у 1884 році за активної підтримки херсонської єпархії, було урочисто відкрите училище на хуторі Кіндійка. А у 1887 році, з нагоди святкування 900

років від дня заснування Київської Русі, зусиллями Херсонської єпархії та міської управи відкрито училище в честь святого князя Володимира [64].

Слід підкреслити, що як хлопчики так і дівчата навчались у церковно-парафіяльних школах виключно за кошти конфесій. Навчання читанню й письму відбувалось за Псалтирем, Євангелієм та Часословом, німецькі й шведські діти вчилися згідно віровчення церкви. Юдеї навчались за Торою й Талмудами. У ролі вчителів звісно ж виступали священники, диякони або нижчі церковні чини.

З місцевої Херсонської періодики дізнаємось про деякі нововведення й зміни, запроваджені в закладах освіти, що суперечили звичному устрою. Так, серед організаційних аспектів навчання, різко виділялось розсаджування дітей на три ряди в межах класу (на відміну від минулого способу, коли діти сідали навколо досить великого, довгого столу, а нова організація цілком характерна військовим закладам). Обов'язково, щоденні заняття розпочинались зі спільної молитви (у першому класі), читання «Старого завіту» (у другому) та «Нового завіту» (у третьому). У даному випадку православну спрямованість навчання у Херсоні можна порівняти з шкільним релігійним навчанням при УГКЦ, враховуючи схожість обох навчально-духовних систем;

Характеризувати рівень релігійної спрямованості місцевих закладів освіти можна шляхом дослідження красназавчих праць та джерельної бази. Так, В. Войтович визначає: «Визначаючи ідеали, на які спиралась земська школа в Херсонській губернії, можна виділити наступне: гуманістична, антропоцентрична освіта, проте без відриву від віри та релігії, від піклування нагальними потребами громади. Крім ідеалів та знань учителі давали учням і певні навички, уміння, ремесла, котрі могли б допомогти у майбутньому утримувати родину.» [22].

Досить цікавою є оцінка соціальної політики православної церкви з боку самих учнів та жителів міста. У своїх мемуарах Й. Н. Векслер – представник херсонської інтелігенції, виходець з відомої сім'ї Векслерів (серед яких лікарі й відомі музиканти), зазначає: «Церква, як урядовий апарат, усіляко підтримувала заходи влади і також проводила відповідну агітацію. Згадується такий випадок. У Херсоні, в І Чоловічій гімназії викладав «Закон божий» священник Зиков. Він викладав цей предмет багато років аж до революції. «Закон божий» був найважливішим серед усіх навчальних дисциплін. Вчили його усі 8 років. Вивчали його тільки православні, а євреї, лютерани, католики його не вивчали. Хлопчикам доводилось заучувати напам'ять величезні тексти». [1]

Також Векслер згадує: «Церков було досить багато і вони займались одурманюванням віруючих. Святі отці не були віруючими, а виступали в ролі духовних чиновників, котрі проводили свою роботу відповідно до інструкцій, які вони отримували від свого духовного керівництва та працювали добре. Але, ці священники були звичайними людьми, як і усі, з усіма пристрастями й бажаннями. Заробляли вони багато, і грошей у них було багато»[1].

Станом на 1881 рік, значно підвищився рівень соціально-освітньої активності церкви у Херсоні. Причиною цього слугувала низка реакційних заходів початку 80-х рр. 19 століття, що помітно вплинуло на тогочасну освіту. Окремі сучасники характеризували згаданий період як «епоху поліцейської педагогіки». Російським урядом було вирішено увести всі тогочасні навчальні заклади базової освіти під духовне відомство. Таке рішення призвело до реалізації місцевої освіти у 80-х роках під гаслами релігійності й моралі [64].

Не менш важливою подією у розвитку освітньої політики церкви у Херсоні та губернії стало утвердження збірки правил щодо роботи церковно-парафіяльних шкіл, де містилось звернення Святійшого

Синоду, який «<...>плекав великі надії, що церковні архіпастирі Херсонської губернії з усією серйозністю й відповідальністю докладуть усіх можливих зусиль що до оформлення початкової освіти у душі благочестя, послуговуючись десятим правилом з сьомого Вселенського собору й пам'ятатимуть, що їм належить вчити молодь <...>». В основному, пропозиції стосувались нового, дворічного терміну навчання у церковно-парафіяльних школах та затвердження відповідного змісту освіти, зокрема: 1) вивчення священної історії, молитов, пояснення богослужінь і т.д.; 2) обов'язковий церковний спів; 3) читання громадських та духовних друкованих примірників; 4) вивчення основ арифметики; [61]

Реформовані школи отримали назву двокласних. На сторінках часопису «Херсонські Єпархіальні відомості» за 1888 рік міститься проект про «двокласні церковно-учительські школи». У статті зазначається, що подібні заклади організуються з метою уникнення нестачі надійних та здібних вчителів, з прорахунком – одна школа на уїзд. Звісно ж, подібні перетворення значно полегшили процес провладної агітації в шкільному середовищі. Згідно розпорядження Херсонської єпархії, у кожному уїзді була обрана церковно-парафіяльна школа з власним приміщенням, садибою та щорічним фінансовим забезпеченням від місцевого товариства не менше двохсот рублів. Обрана школа слугувала першим класом для усіх місцевих дітей, які по закінченню дворічного навчання, у разі достатньої успішності, учні мали змогу перевестись до другого класу, для фахового навчання.

Принципово новим для розвитку херсонської релігійно-освітньої політики кінця 19 століття стала організація з'їздів для вчителів та інших працівників тодішньої освіти, які організувались Херсонською єпархією за підтримки земства. Наприклад, достатньо примітним став 5-й з'їзд, який проводився у залі Дворянського зібрання і тривав близько

двох тижнів. До участі були залучені 250 працівників освіти з кількох губерній території України, вікарій Херсонської єпархії, а також керівництво навчальних закладів й представники земських управ.

Так, на сторінках місцевої релігійної періодики містяться відомості про черговий з'їзд вчителів, що проходив від 30 квітня 1896 року у Херсоні. Участь в курсах приймали вчителі з усіх типів тогочасних навчальних закладів базової освіти. Розпорядником цього заходу був призначений протоієрей В. Єфремов, а законо-вчителем – представник «Відділу» свят. Н. Антонов із двома помічниками – викладачами закону Божого при херсонських міських училищах. Роль церкви у проведенні курсів проявлялась в організації щоденних молитов, присутність усіх «курсантів» була обов'язковою, як і їх участь під час важливих церковних свят в якості хористів. Крім того, обов'язковим вважалось проведення навчальних занять по Закону Божому. Зокрема, теоретичні уроки проводились для самих курсистів законовчителем і помічниками, у кількості 19 занять, а також 8 зразкових годинних уроків у самій церковній школі. Крім того, обов'язковим було викладання російської та церковно-слов'янської мови (29 теоретичних уроків), та 10 теоретичних уроків по «вітчизняній історії», на яких акцент робився на виключній важливості й цінності самодержавного імперського порядку [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1896. – № 17. – С. 447-451.].

Вважається, що заслуга організації учительських курсів цілком належить місцевій земській управі, як і виділення коштів на їх проведення. Тим не менш, місцева єпархія, за підтримки Святійшого Синоду на сторінках власного часопису періодично наголошує на виключній ролі церкви в організації, проведенні й визначній ролі у ході вчительських курсів.

То ж, підсумовуючи успіхи церковної релігійно-освітньої кампанії у місті Херсоні, станом на кінець 19 століття (за даними енциклопедичного словника авторства І. Єфрона та Ф. Брокгауза – 1896 р.), у місті існували й підпадали під вплив єпархії: 10 початкових шкіл, 4 школи грамотності, церковно-парафіяльна школа, школа при земському сирітському будинку. По за впливом єпархії існували 12 приватних початкових шкіл, римо-католицька та євангелічно-лютеранська школи, єврейська талмуд-тора й хереди.

Повідомлення про відкриття й оцінку роботи церковно-парафіяльних шкіл досить часто зустрічаються на шпальтах місцевих газет та часописів. На сторінках часопису «Єпархіальні відомості» (№ 8) від 1888 року, міститься стаття від Херсонської єпархіальної ради стосовно нещодавно відкритих церковно-вчительських шкіл, одна з яких знаходилась: «<...> В предместье г. Херсона за Балкой при Николаевской церкви – шк. Грамоты. Заведует и законоучительствует священник Черняговский. Учительствует дворянка Поморская<...>». Загалом, не дивлячись на провладну політику багатьох священнослужителів тодішнього Херсона (враховуючи їх безпосереднє підпорядкування Синоду), оцінка діяльності «єпархіальних» навчальних закладів була в цілому схвальною, враховуючи можливість отримання освіти для найбільш бідних прошарків тодішнього суспільства [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1885. – № 16. – С. 153-154.].

Крім того, досить частим явищем міста була меценатська й благодійна діяльність церковників у сфері освіти й добробуту бідного населення. Особливо відзначались у цьому питанні священнослужителі від Свято-Успенського кафедрального собору Так, у 1861 році, протоієрей від собору, здійснив пожертвування на користь Херсонського піклування про бідних чотири десятини власної землі, поблизу міста для будівництва спеціального будинку для 25 пристарілих, що належали до

церковної служби , з лікарнею та присадибною церквою [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1865. – № 6].

Також, неодноразово здійснювались пожертвування для Херсонського Перепилицинського притулку (завідувач – протоієрей Олександр Мухін). Після чергової грошової допомоги, від священника Венедикта Романовського був надісланий лист, де містились поздоровлення з приводу цієї події й зазначалась сума у 15 рублів [3, Херсонские епархиальные ведомости. – 1870. – № 3 56-65].

Активну соціально-освітню діяльність церкви кінця 19 століття знаменувало й відкриття першої Херсонської жіночої недільної школи, про що згадується на сторінках газети «Юг», зокрема зазначається, що подібні проекти за підтримки церкви повинні покращити освітню ситуацію міста, яка станом на кінець 19 століття дещо поступалася Одеському уїзду. До того ж, неодноразово, оцінка діяльність недільної школи зустрічалась у херсонських газетах протягом 1900-1910-х рр. [4, Юг. – 1901. – 9 ноября.], [4, Юг. – 1906. – 13 декабря], [4, Юг. – 1909. – 3 мая.].

Піковою точкою рівня релігійного впливу на освітній процес у херсонських школах, стало затвердження «Положення про церковні школи відомства православного віровчення» 1902 року, яке уводило чіткий регламент у діяльність православної церкви на території міста та єпархії загалом. Фактично, від моменту затвердження згаданого положення, основною метою діяльності церковно-парафіяльних шкіл, вважалось поширення серед народу освіти на засадах православного віровчення й церковного порядку. Виходячи з цього факту, тогочасна прицерковна освіта носила радше виховний аніж навчальний характер [64, с. 145].

Процеси лібералізації освіти після подій 1905-1907 рр. дещо послабили царський режим, що позначилось більш активним навчанням

із залученням української мови у школах, проте, церковно-парафіяльні школи зберігали своє лідерство серед навчальних закладів, враховуючи можливості безкоштовного навчання для бідних. Не сприяло національно-освітньому розвитку й «релігійне» положення 1902 року, згідно яким встановлювалось домінування виховної мети над дидактичною, що втілювалось у навчанні на засадах любові до церкви, батьківщини, царя-самодержця і т.д (від того й помічаємо негативну оцінку діяльності церкви від окремих представників інтелігенції міста).

Підсумовуючи питання релігійно-освітніх проектів православної церкви на території міста Херсона наприкінці 19 – початку 20 століття, слід зазначити, що Херсонська єпархія займала досить активну позицію у розвитку освіти міста, що виявлялось у організації й відкритті чисельних закладів початкової й базової освіти, таких як церковно-парафіяльні, двокласні, недільні, сільські і подібні школи. Загалом, не дивлячись на провладну політику церкви, її освітні проекти на території міста дозволили зробити навчання більш доступним для багатьох «недостатніх» дітей, які з причин поганого фінансового становища батьків, не мали змоги відвідувати школи. Позитивну оцінку отримувала й благодійна діяльність священнослужителів у відношенні притулків, освітніх установ, будинків для пристарілих і т.д.

Тому, можемо визначити, що реформи 1861-1864 рр. стали початком для розвитку доступної освіти міста Херсона й жителів околиці. Тим не менш, постійне збільшення «релігійного-ідеологічного тиску», у результаті, поступово перетворювало навчальний процес на виховний, виносячи ідеологічну складову як більш пріоритетну на фоні освітньої та дидактичної.

ВИСНОВКИ

Дослідження питання соціально-релігійної діяльності церкви на території України й міста Херсона у період кінця 19 – початку 20 століття дозволило визначити становище й роль православної та греко-католицької церков у житті українського народу, а також простежити особливості реалізації їх соціальних проєктів на території країни та в контексті історії краю.

Соціальна робота православної церкви в кінці 19 – початку 20 століття, на відміну від греко-католицької, позначилась відкриттям розгалуженої системи навчальних закладів, які глибоко інтегрували релігійне навчання в тодішню освіту, організацією курсів підвищення кваліфікації працівників освіти, діяльністю чорносотенних організацій, місіонерських братств та широкою підтримкою російсько-українського дворянства.

Серед спільних аспектів соціальної діяльності православної та греко-католицької церкви можна виділити активну й широку благодійну діяльність на користь притулків, медичних закладів і т.д. Крім того, спільним для обох церков було відкриття лікарень, спрямованих на обслуговування соціально-незабезпечених верств населення, організацію масової релігійно-просвітницької роботи серед українців, в межах шкіл та ін. закладів освіти.

З огляду на поставлені завдання та проведену роботу, можна зробити наступні висновки:

1. Історіографія дослідження складає значний шар наукових робіт вітчизняних та російських істориків, серед яких можна виділити 2 напрями: 1) ідеологізований(згідно яким уся політика тодішньої церкви підноситься на п'єдестал, а її державне підпорядкування

- сприймається як належне); 2) когорта українських дослідників, які визначали особливості розвитку української православної та греко-католицької церков, їх соціальні проекти та суспільний вплив;
2. Джерельну базу дослідження складають періодичні видання міста Херсона, збірники справ ДАХО, а також мемуари місцевого жителя, що дозволяє висвітлити проблему соціальних проектів та суспільного впливу церкви в місті Херсоні та області;
3. Розвиток православної церкви другої половини 19 – початку 20 століття позначився повним підпорядкуванням Святійшого Синоду та особисто усіх обер-прокурорів – безпосередньо російському царю, їх цілковите й беззаперечне визнання самодержавної влади, як найвищої. Фактично, церква за таких умов стала провідником ідей державної ідеології серед суспільства, сприяючи її реалізації.
4. Українська православна церква у зазначений період не мала самостійності й повністю підпорядковувалась політиці Святійшого Синоду й наказам царя. У тогочасному суспільстві, у зв'язку з подібними процесами й паралельним реформуванням країни та розвитком суспільної думки – формувались негативні настрої у відношенні православної церкви. З огляду на це, в кінці 19 – початку 20 століття був яскраво помітним розкол суспільства й початок кризових явищ, що втілювались в недовіру й вороже ставлення до церкви.
5. Українська греко-католицька церква у кінці 19 – початку 20 століття проводила активну соціально-освітню діяльність серед населення Галичини. У першу чергу, це відобразилось у масовому відкритті церковно-релігійних

братств, куди мали змогу вступити молоді люди будь-якої статі та незалежно від матеріальних статків. Братства виконували функції просвіти, благодійного центру й осередку розвитку релігійної культури в тогочасній Галичині, що значно покращив рівень грамотності серед народу. Окрім діяльності в братствах, освітні повноваження УГКЦ розповсюджувались і на тодішні школи, де для дітей на багаторічній основі священники-катехити викладали Закон Божий, старослов'янську мову, працювали над вивчення катехізису і т.д. Подібна діяльність дозволила значно покращити релігійну обізнаність дітей, а також підняти їх навчальні успіхи.

6. Враховуючи початок кризових явищ у православній церкві в кінці 19 – початку 20 століття, а також полікультурне та етнічно строкате населення Херсонщини – взаємодія на рівні «церква – народ», досить часто проходила доволі проблемно. Боротьба з розкольниками, місіонерська діяльність, радикальні чорносотенні організації російського дворянства не давали належних результатів. Тим не менш, православна церква зберігала позиції найпопулярнішої релігійної системи серед населення краю.

7. Освітні проекти церкви на території міста Херсона характеризувались домінуванням останньої в навчальній системі міста. Чисельні школи, як церковно-приходські так і недільні та звичайні – на базі кожної з них навчання проводилось якщо не у цілковито релігійному ключі, то за рахунок періодичних обов'язкових занять з вивчення Закону Божого. Старослов'янської мови, заповідей і т. д. Але, популярність цих шкіл доводила їх доцільність, враховуючи доступність й розповсюдженість. Загалом, освітня діяльність церкви принесла позитивні зміни у рівень загальної грамотності

населення міста, але ж її імперська орієнтація перетворила навчальний процес на ідеологічно-виховний, що зробило церкву, як і духовну освіту – медіатором самодержавних ідей на території Херсона.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

1. Векслер И. Н. Херсон и его жители: исторический очерк // Запорізьке наукове товариство ім. Я. Новицького; упоряд. В. Андреев. - Запоріжжя : Тандем-У, 2006. – 60 с.
2. З відомості про Кафедральний Успенський собор у м. Херсоні (1905 р) ДАХО (Державний архів Херсонської області), Ф. 207, Оп. 1, Спр. 2113, Арк. 7.
3. Хроніка подій Херсонської єпархії. Херсонские епархиальные ведомости. – 1861-1901 рр.
4. Місцева хроніка. Юг. – Херсон. 1898-1914 рр.
5. Херсонська духовна консисторія Синоду. ДАХО (Державний архів Херсонської області), Ф. 198, Оп. 1, Спр. 90, Арк. 24-29. 1908 р.
6. Херсонська духовна консисторія Синоду. ДАХО (Державний архів Херсонської області), Ф. 198, Оп. 1, Спр. 112, Арк. 9. 1908 р.

ЛІТЕРАТУРА

7. Агієнко О. Революція духа (з приводу реформи церкви) / О. Агієнко. – К., Б.В., 1917. – 12 с.

8. Багалій Д. І. Нариси української історіографії доби феодалізму й доби капіталістичної / Д. І. Багалій // Архіви України. – 1993. – №1-3. – С. 56-59.
9. Благовидов Ф. Деятельность русского духовенства в отношении к народному образованию в царствование императора Александра II / Ф. Благовидов. – Казань, 1891. – 378 с. Режим доступа: <https://www.prlib.ru/item/407538>
10. Блажейовський Д. Історія Київської церкви (861 – 1996) / Дмитро Блажейовський. – Львів: Каменяр, 1996. – 568 с.
11. Бердяев Н. А. Истина православия // Вестник русского западно-европейского патриаршего экзархата. – 1952. – № 11. – С. 4-11.
12. Бычков, С.С. Православная Российская церковь и императорская власть (1900-1917 гг.). - 2015. - 375 с. Режим доступа: <https://rucont.ru/efd/664052>
13. Бойко О.Д. Українська інтелігенція у 1917 році / О.Д.Бойко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. статей / В.М.Даниленко (відп. ред.) та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1993. – С. 24-39;
14. Бойков, О. Ю. Дослідження кінця ХІХ – початку ХХ ст. Про роль церковно-релігійного фактора в житті Південної України / О. Ю. Бойков // Культурологічний вісник : Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини / гол. ред. В. І. Воловик. – Запоріжжя «Просвіта», 2013. – Вип. 31. – С. 61-65.
15. Бойков, О. Ю. Православна ідея та український національний рух Півдня України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. / О. Ю. Бойков / Інтелігенція і влада. Сер. : Історія : громадсько-політ. наук. збірн. / М-во освіти і науки України ; Одес. нац. політех. ун-т ; [редкол. : Г. І. Гончарук (гол. ред.) та ін.]. – Одеса : Астропринт, 2009. - Вип. 15. – С. 24 – 32.

16. Бойков, О. Ю. Протестантизм та сектантство у суспільному і духовному житті Південної України в кінці XIX – на початку XX ст. / О. Ю. Бойков // Література та культура Полісся. Серія : Історичні науки / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. - Вип. 79, № 3. – С. 119 -128.
17. Бойков, О. Ю. Роль жандармсько-поліцейських органів у здійсненні Російською державою та православною церквою релігійної політики в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Ю. Бойков / Юридичний вісник Причорномор'я : зб. наук. праць / гол. ред. М. П. Пихтін. – Херсон, 2011 – № 3 (3), ч. 2. – С. 5-13.
18. Бойков, О. Ю. Роль релігійного фактору у процесі модернізації соціальної структури населення Півдня України (кінець XIX- початок XX ст.) / О. Ю. Бойков // Культурологічний вісник. - 2014. - Вип. 32. - С. 26-30.
19. Братасюк М. Християнство як етноконсолідуєчий чинник / Християнство і національна ідея – Київ–Тернопіль–Краків, 1999. – С. 48–53.
20. Буравченко Д.А. Культурна ситуація в Україні на початку XX ст. / Д.А.Буравченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАНУ, 2009. – Вип. XVI. – С. 363-372.
21. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви / І. Власовський. – [Репринтне видання]. – Нью Йорк, 1957. – Т. III. –Київ,1998.– 360 с.
22. Водотика, С. Г. Учителі Херсонщини кінця XIX – початку XX ст. у світлі просопографії / С. Г. Водотика, Л. А. Савенок // Чорноморський літопис. – Миколаїв : ЧДУ ім. П. Могили, 2014. – Вип. 9. – С. 154-162.

23. Умови праці та образ учителя земської школи Херсонської губернії кінця XIX ст. / В. П. Войтович. Історія в документах. упоряд. І. Ю. Сінкевич. – Херсон : Айлант, 2012. – 83 с.
24. Глодзінський А. Організація церковних братств / Нива – Львів, 1910. – Ч. 15-16. – С. 441–451.
25. Грушевський М. С. З історії релігійної думки на Україні // М. С. Грушевський. Духовна Україна. Збірка творів. – С. 5-135.
26. Горпинченко І. В. Джерелознавчий аспект історіографії православної церкви в Україні другої половини XIX століття / І. В. Горпинченко // Часопис української історії. – 2010. – Вип. 17. – С. 82-86
27. Горпинченко І. В. Соціальний статус православного духовенства в Україні другої половини XIX століття: історіографія проблеми // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія / Відп. ред. проф. В.Ф. Колесник. – К., 2010. – Вип. 100. – С. 10-13.
28. Дорошенко Д. Православна церква в минулому і сучасному житті українського народу. – Берлін, Б.В., 1940. – 69 с.
29. Діанова Н. М. Історія релігії та церкви в Україні: навчальний посібник. – Одеса: «Астропринт», 2006. – 104 с.
30. Історія православної церкви в Україні: Збірка наукових праць / НАН України. Відділення релігієзнавства ін-ту філософії; [Ред. П. Яроцький]. – Київ: Четверта хвиля, 1997. – 292 с.
31. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. / [Редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К., 1996 – 1999. – Т. 3.
32. Православ'я в Україні / За ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 560 с.
33. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / А. М. Колодний, П. Л. Яроцький, Б. О. Лобовик та ін. [за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького]. – К.: Т-во «Знання», КОО, 1999. – 735 с.

34. Історія християнської церкви на Україні (Релігієзнавчий довідковий нарис) / АН України. Відділення релігієзнавства Інституту філософії; відп. ред. О. С. Онищенко. – К.: Наукова думка, 1991. – 104 с.
35. Історія України / І. П. Крип'якевич; відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів: Світ, 1990. – 519 с.: іл. – (Пам'ятники історичної думки України).
36. Коник, О. О. Освіта, мова і національний устрій Російської імперії в програмах загальноросійських політичних партій 1906 р. / О. О. Коник // Українознавчий альманах. - К., 2014. - Випуск 17. - С. 112-115.
37. Кость П. Історія Української церкви. – Л.,Б.В., 1992. – 119 с.
38. Лиман І. І. Російська православна церква на Півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. Запоріжжя: Тандем – У, 2004. 488с.
39. Надтока Г. М. Православна церква в Україні 1900-1917 років: соціально-релігійний аспект. – К.,Б.В., 1999. – С.145.
40. Надтока Г. М. Православна церква і процес українського національного відродження 1900-1917 років / Г. М. Надтока. – К.,Б.В, 1996. – 112 с.
41. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я. Грицак. – [2-ге вид.]. – Київ: Генеза, 2000. – 249 с.
42. Нариси історії української інтелігенції (перша половина ХХ ст.): У 3-х кн. / За ред. Ю.О.Курносова. – Кн. 1. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1994. – 138 с.
43. Оглоблін О. Українська історіографія / О. Оглоблін. – К., 2003. – 253 с.
44. Оглоблін О. Українська церковна історіографія (1917 – 1956) / О. Оглоблін // Український історик. –1969. – № 4. – С. 20-29.

45. Ортинський І. Ахілесова п'ята (не тільки) української минувшини // І. Ортинський За єдність церкви і народу. – Рим; Мюнхен; Фрайбург, 1991. – С. 3-55.
46. Петрик А. М. Політика Української держави стосовно релігії у добу визвольних змагань (1917-1921) А. М. Петрик // Збірник матеріалів Всеукр. Наук-практ. конф. «Реформація: історичний та сучасний контекст», 6 жовтня 2017 р. – Херсон, 2017.
47. Пойда Д.П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.). – Днепропетровск, 1960.
48. Полонська-Василенко Н. Історія України: У 2 т. Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. — 3-тє вид. — К.: Либідь, 1995. — 608 с. (т.2)
49. Полонский А. В. Православная церковь в истории России / Андрей Валентинович Полонский. – М. : Со-действие, 1995. – 606 с.
50. Православна церква в Україні др. пол. XVIII – поч. XX століття: історіографія: навч. посіб. / О. М. Надтока. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2014. – 255 с.
51. Реєнт О. П., Лисенко О. Є. Українська національна ідея і християнство. – К., 1997. – 128 с.
52. Рибачук М. Ф. Українська церква: історія, сучасність, персоналії – К.: Український Центр духовної культури, 2001. – 275 с
53. Семашко, А.Г. Синодальный XIX век в истории отношений государства и РПЦ / А.Г. Семашко // Знание. Понимание. Умение. – 2007. – № 2. – С. 150-154.
54. Тершаковець-Бережницька С. З діяльності церковних братств / Церковний календар альманах на 1977 рік – Чикаго, 1977. – С. 122–131.

55. Федорів Ю. Історія церкви в Україні: навчальний посіб. – Торонто. 1967. – 370с.
56. Фирсов С. Русская церковь накануне перемен (конец 1980-х-1918 гг.): учеб. пособие. – М.: «Христианская Россия», 2002. – 639 с.
57. Церковні братства / Бучач і Буччачина (історико-мемуарний збірник) – Нью – Йорк – Лондон – Сідней – Торонто, 1972. – С. 467–468.
58. Шип Н.А. Джерела з історії вищої духовної освіти в Україні (XIX - початок ХХ ст.) / Шип Н.А. // Проблеми історії України ХІХ - початку ХХ ст. - 2002. - 5. - С. 100-104. - Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2002_5_100
59. Шип Н. А. Православна церква у державотворчому процесі (від часів Київської Русі до утворення Української Народної Республіки). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1996. – 18 с.
60. Шип Н.А. Про зв'язок українського національного й соціального рухів у другій половині ХІХ ст. / Шип Н.А. // Проблеми історії України ХІХ - початку ХХ ст.. - 2003. - 6. - С. 345-366. - Режим доступу: http://resource.history.org.ua/publ/xix_2003_6_345
61. Шип Н. А. Церковно - православний рух в Україні (поч. ХХ ст.) / НАН України. Інститут історії України. – К., 1995. – 66 с.
62. Шуба О. В. Православ'я і традиції національної культури. – К., 1989. – 47 с.
63. Щербяк, Юрій Адамович. Освітня доктрина Української Греко-Католицької Церкви та її впровадження в Україні (середина ХІХ - ХХ ст.): дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01. – Т., 2009. - 507 с.
64. Щетина Т. П. Становлення і розвиток початкової освіти в Херсонській губернії (1803—1917 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. – Тернопіль, 2019. – 270 с.
65. Koshel O. The role of the orthodox clergy of the Right Bank Ukraine in the protection of the rights and freedoms of the peasantry (second

half of the 19th – the beginning of the 20th century). *History Journal of Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University*. 2020. Vol. 52, P. 45-51. URL: <https://doi.org/10.31861/hj2020.52.45-51>

ДОДАТКИ

Додаток А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Тобіє Таро
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

04.09.2020
(дата)

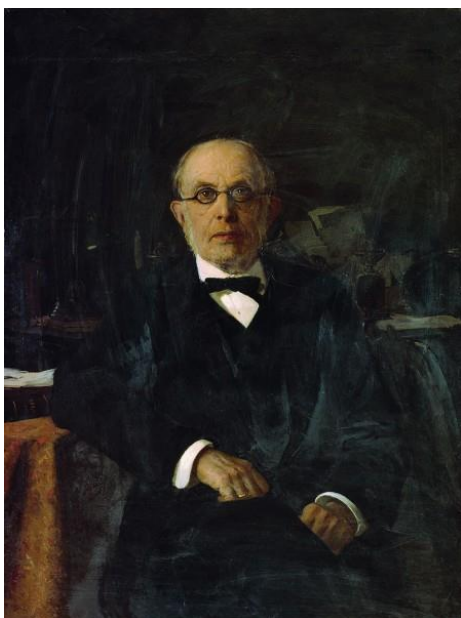
(підпис)

Тобіє Таро
(ім'я, прізвище)

Цар Павло I

Джерело:https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%B2%D0%B5%D0%BB_I#/media/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Emperor_Paul_I_of_Russia.png

Константин Победоносцев

Джерело:<http://deduhova.ru/statesman/konstantin-petrovich-pobedonostsev/>

Цар Микола II

Джерело: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=DOP&P21DBN=DOP&Image_file_name=IMG/Mykola_II.jpg

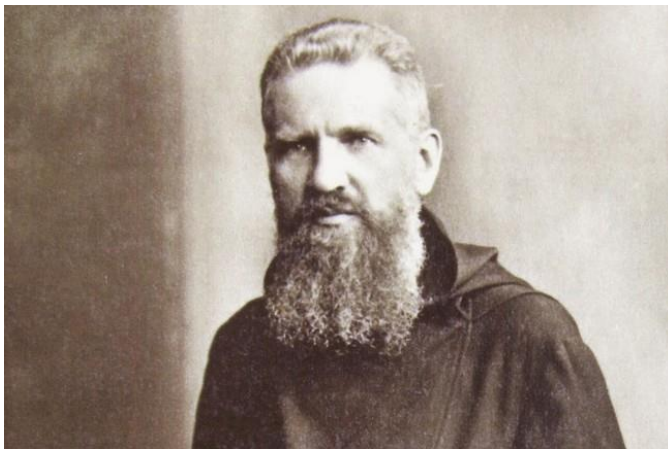
Архієпископ Інокентій Херсонський (Борисов)

Джерело: <https://drevo-info.ru/articles/18986.ht>

Митрополит Московський Філарет (Дроздов)

Джерело: <https://drevo-info.ru/articles/165.html>

Митрополит УГКЦ Андрій Шептицький

Джерело: <https://old.uinr.gov.ua/news/mitropolit-andrei-yuvilyar-blazhennii-pravednik>

Свято- Успенський кафедральний собор м. Херсон

Джерело: <https://cities.blacksea.gr/ru/kherson/3-3-1-1/>